

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЮВЕНАЛЬНИМИ ДЕЛІНКВЕНТАМИ
TECHNOLOGIES OF SOCIAL WORK WITH JUVENILE DELINQUENTS

У публікації, присвяченій проблемі соціальної роботи з ювенальними делінквентами, чимало уваги зосереджено на поняттях «поведінка», «соціальна поведінка», «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка». Детальне вивчення зазначених понять дало нам змогу з'ясувати першопричини їх зародження, умови, що роблять поведінкові вияви стихійними або плановими. В роботі вказано детермінанти девіантної поведінки як відхильної від усталених суспільних норм. Опираючись на науковий доробок щодо окресленої проблеми, ми висвітлили зміст делінквентної поведінки як сукупності вчинків, що схожі з конкретними правопорушеннями, зазначеними в Кримінальному кодексі України та Кодексі України про адміністративні правопорушення.

В статті міститься пояснення представників сектору ювенальної превенції та фахівців соціальної сфери щодо делінквентної поведінки. Здійснено наголос на пошуку дієвих технологій соціальної роботи з метою превенції неправомірних дій та ресоціалізації підлітків, які перетнули межу.

У публікації висвітлено результати наукових розвідок вітчизняних науковців стосовно дієвих технологій соціальної роботи (діагностика, коригування, соціальна адаптація, профілактика), окреслено їх види та функції. У висновках зазначено, що посилення соціально-психологічної та просвітницької складової соціальної роботи з підлітками-делінквентами є одним з провідних завдань. Вказано, що головною умовою ефективності сучасної соціальної роботи з ювенальними правопорушниками є опрацювання діючих та вироблення нових технологій соціальної роботи; результативність теоретичних та практичних напрацювань розкриватиме нові шляхи превенції криміналізації осіб та оптимізації умов життя підлітків задля їх повноцінної соціалізації.

Ключові слова: соціальна поведінка, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, ювенальні правопорушники, технології

соціальної роботи, ресоціалізація підлітків-делінквентів.

In the publication, devoted to the problem of social work with juvenile delinquents, a lot of attention is focused on the next concepts: «behavior», «social behavior», «deviant behavior» and «delinquent behavior». A detailed study of these concepts allowed us to discover the root causes of their origin, the conditions, that make behavioral manifestations spontaneous or planned. The work indicates the determinants of deviant behavior as deviant from established social norms.

Based on the scientific work on the clarified problem, we highlighted the content of delinquent behavior as a set of actions similar to specific offenses specified in the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

The article contains an explanation of agents of the juvenile prevention sector and specialists in the social sphere regarding delinquent behavior. Emphasis was placed on the search for effective technologies of social work for the purpose of prevention of illegal actions and resocialization of teenagers who crossed the border.

The publication highlights the results of scientific investigations of domestic scientists regarding effective technologies of social work (diagnosis, correction, social adaptation, prevention), outlines their types and functions.

The conclusions indicate that strengthening the socio-psychological and educational component of social work with juvenile delinquents is one of the leading tasks. It is indicated, that the main condition for the effectiveness of modern social work with juvenile offenders is the development of existing and forming new social work technologies; the effectiveness of theoretical and practical studies will reveal new ways of preventing the criminalization of persons and optimizing living conditions of teenagers for their complete socialization.

Key words: social behavior, deviant behavior, delinquent behavior, juvenile delinquents, technologies of social work, resocialization of juvenile delinquents.

УДК 364:342.26 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.1.37>

Бриндіков Ю.Л.,
докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки
Хмельницького національного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді. Українська дійсність супроводжується чималою кількістю суспільних та економічних проблем, що провокують ріст соціальних патологій, руйнують усталені морально-етичні цінності, негативно відображаються на світогляді та поведінці громадян. Суспільні трансформації нерідко супроводжуються невизначеністю, невпевненістю в перспективі, що посилює агресивні настрої громадян, підлітків, зокрема. Хиткість соціально-економічної системи провокує неповнолітніх осіб самостійно формувати «безхмарне» майбутнє шляхом скоєння асоціальних, неправомірних дій.

Засоби масової інформації все частіше повідомляють про крадіжки, шахрайства, грабежі, вбивства, з'валтування та порушення громадського правопорядку підлітками. Дослідники окресленої проблеми наголошують на тому, що неповнолітні особи складають когорту потенційних злочинців.

Актуальність проблеми стала спонукою до її поглибленого опрацювання задля подальшого вироблення дієвих рекомендацій та ефективного інструментарію щодо превенції та локалізації делінквентної поведінки в підлітковому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих аспектів психологічної

діагностики щодо підліткової схильності до делінквентної поведінки переймалися такі науковці як О. Дідик, В. Синьов, Л. Казміренко, В. Оржеховська, В. Татенко. Профілактика девіантної поведінки була об'єктом вивчення С. Голод, Р. Бойченко, О. Чулкова.

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. Уваги потребує питання, що стосується форм та принципів взаємодії фахівців соціальної сфери з окремими делінквентами та групами ювенальних правопорушників (ретристські, агресивні, випадкові, корисні, злочинні). Відкритим залишається питання, що стосується сімейного виховання підлітків, схильних до делінквентної поведінки. Чільне місце серед проблемних аспектів посідає часткова відсутність чіткого алгоритму дій та дієвого інструментарію в роботі фахівців соціальної сфери з ювенальними делінквентами.

Мета статті полягає у висвітленні поняття «делінквентна поведінка», з'ясуванні детермінант її зародження, наслідків подібних поведінкових проявів для підлітків та їх оточення. Завдання передбачає здійснення наголосу на протиправній поведінці неповнолітніх осіб як передумові їх повної криміналізації. Ціллю доробку є висвітлення дієвих технологій соціальної роботи при взаємодії мультидисциплінарної команди фахівців з підлітками, схильними до делінквентної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Античні філософи звертали увагу на потреби та намагання людини, що формуються під акомпанемент її задоволення або невдоволеності і таким чином оцінюють рівень придатності організму до життя [4]. Поведінкова активність особи визначається вольовим рухом та емоційним станом, який має природне підґрунтя [3; 10]. Дослідники вважають, що поведінка – не одинична, а повторювана дія, реалізація якої може відбуватись в інтелектуальній, матеріальній або соціальній сферах. Опіраючись на наукові розвідки, окреслимо поведінку як результат дії зовнішніх та внутрішніх факторів впливу, під дією яких людина намагається досягнути поставленої мети.

Згадані ознаки можна відслідкувати в соціальній поведінці людини, яка вважається такою за умови взаємодії з іншими представниками соціальної групи. В іншому випадку, поведінка не матиме характеру соціальної. Соціальна поведінка є об'єктом вивчення низки соціологічних теоретичних підходів, зокрема, біхевіоризму, феноменологічної соціології, символічного інтеракціонізму, структурного функціоналізму, рольової теорії та теорії обміну. Науковці звертають увагу на плановість або стихійність соціальної поведінки. Її чітку спрямованість до поставленої мети або відсутність спрямованості до конкретної цілі. Попри наукові суперечки, думки дослідників сходяться

на тому, що соціальна поведінка є результатом впливу внутрішніх та зовнішніх сил, де в якості перших виступають цінності, потреби та характеристики людини, а в якості зовнішніх сил слугують предмети фізичного світу людини, соціальні ролі, норми та зразки культури.

Діяльність та комунікація особи з іншими суб'єктами, які демонструють власні соціальні установки та позиції, формують соціальний зміст поведінки. Соціальна поведінка найкраще розкривається в контексті групової поведінки особи. Соціальні потреби (потреба в спілкуванні, самореалізації, взаємодії з собі подібними за інтересами, переконаннями, віком) слугують рушієм поведінки людини задля досягнення певних цілей.

Інколіжиттєві обставини (суб'єктивні/об'єктивні) породжують апатію особи. В такому випадку ми говоримо про девіантну поведінку людини, яка пояснюється науковцями [2; 6] як погана дія або вчинок дорослого чи підлітка, що виходить за межі офіційних соціальних норм та правил. Фахівці пояснюють відхильну поведінку як соціальне явище, що проявляється в масовій діяльності людей і не відповідає усталеним суспільним нормам.

Девіантна поведінка супроводжується бажанням неповнолітнього заявити про себе в оточенні нерідко шляхом порушення правових та морально-етичних норм, через суспільний конфлікт тощо. Групові девіації, як зауважують дослідники [12], характеризуються схожістю девіантних проявів близьких людей, головуючих в референтній групі.

З-поміж різновидів девіантної поведінки вирізняється делінквентна поведінка, яка трактується як сукупність злочинів та протиправних дій, скоєних всупереч діючим суспільно-правовим нормам. Подібний вид поведінки породжується суспільною дезадаптацією особи, відсутністю можливості щодо забезпечення власних потреб законним шляхом.

Науковці пояснюють [5; 11] делінквентну поведінку як злочинну, що виходить за межі усталених суспільних норм та правил взаємодії з іншими суб'єктами, супроводжується некримінальними правопорушеннями. Науковий доробок дає нам змогу тлумачити делінквентну поведінку як протиправну поведінку особистості, некримінальне правопорушення. Дослідники заявленої проблеми характеризують делінквента як неповнолітню особу з соціальними відхиленнями в поведінці, що провадиться протиправними вчинками. Практики свідчать, що більшість правопорушників мають гарне фізичне та психічне здоров'я поряд з негативним життєвим досвідом, спотвореними соціальними знаннями та шкідливими звичками.

Делінквентна поведінка – це сума вчинків, що мають схожість з конкретними правопорушеннями, висвітленими в Кримінальному кодексі

України та Кодексі України про адміністративні правопорушення. Згідно чинного законодавства навмисне нанесення тяжких тілесних пошкоджень, тортури, шахрайство, крадіжка, зґвалтування, грабіж, розбій, порушення недоторканості приватного житла, пошкодження / знищення чужої власності, вживання / продаж / виробництво заборонених наркотичних та психотропних речовин, вживання алкогольних напоїв у заборонених місцях, заняття проституцією, азартні ігри в громадських місцях та дрібне хуліганство складають перелік зовнішніх проявів делінквентної поведінки.

Представники сектору ювенальної превенції Хмельницького районного управління поліції Головного управління національної поліції в Хмельницькій області наголошують, що ювенальні делінквенти характеризуються високим рівнем правової свідомості, проявляючи при цьому активне або пасивне ставлення до усталених суспільних та правових норм. Такий факт пояснює необхідність пошуку дієвих технологій соціальної роботи щодо попередження неправомірних дій та ресоціалізації підлітків, які перетнули межу закону.

Опираючись на науковий доробок, зауважимо, що соціальна робота – це професійна діяльність фахівців соціальної сфери, головне спрямування якої полягає в захисті соціально незахищених категорій населення, забезпеченні їх повноцінної соціалізації.

Спеціалісти соціальної галузі використовують в роботі діагностику як інструмент отримання об'єктивної інформації про досліджуване явище або процес. Соціальний діагност виявляє соціальні патології, з'ясовує причини їх формування та намагається оперативно локалізувати проблему.

Унікальність фахівців соціальної сфери полягає у володінні комплексними знаннями з психології, педагогіки, соціології, фізіології та права. Сучасні трансформаційні процеси соціально-економічного спрямування вимагають високого кваліфікаційного рівня фахівців соціальної сфери, адже професійні вміння та навички допомагатимуть в роботі з клієнтами, що потрапили у складні життєві обставини і не можуть самотужки подолати труднощі. Фахівець мусить приймати правильні рішення,

розуміти їх наслідки, обирати дієві технології соціальної роботи для досягнення намечених цілей [7].

Наукові розвідки вітчизняних науковців дали нам змогу трактувати технологію соціальної роботи як сукупність методів та прийомів, покликаних допомагати особам, що опинились у складних життєвих обставинах. Соціальні технології – це інтегральне поєднання вмінь, навичок, знань, спрямованих попереджати негативні зародження. Шляхом застосування технологій соціальної роботи здійснюється допомога окремим особам / групам осіб, фахівці намагаються попередити потрапляння громадян в складні життєві ситуації, сприяють вирішенню низки соціальних проблем.

Технології соціальної роботи розглядаються спеціалістами як діяльність задля порятунку соціально вразливих категорій населення, врегулювання проблемних аспектів у взаєминах між громадянами та органами державної влади. Міждисциплінарний та мультидисциплінарний характер соціальної роботи сприяє формуванню соціально-психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних та соціально-медичних технологій.

Існує два різновиди технологій соціальної роботи – загальні та конкретні, де перші спрямовані на роботу з різними категоріями населення, другі – на допомогу конкретним верствам населення. Класифікуються технології соціальної роботи за метою (комплексне призначення / цільове призначення), об'єктом (за соціальною ознакою: студент, військовослужбовець), за віковою (дитина, підліток, людина похилого віку), за кількісною ознакою (окрема особистість, соціальна група, колектив), суб'єктом (початківець у соціальній галузі, з досвідом роботи, висококваліфікований фахівець), обсягом (орієнтація на весь цикл роботи над проблемою або вирішення окремих завдань), місцем застосування (місце проживання, освітній заклад, територіальний центр), способом реалізації (головний метод, сукупність методів).

Технології соціальної роботи виконують низку функцій, які відображено у таблиці 1 [1; 13].

Таблиця 1

Функції технологій соціальної роботи

Назви функції	Зміст функції
Аналітико-прогностична	Облік соціально вразливих категорій населення
Діагностична	Аналіз першочергових соціальних проблем, з'ясування детермінант їх зародження, дослідження соціального здоров'я клієнта
Проектно-організаторська	Обґрунтування, оцінка соціальних проектів, програм, їх розробка, спрямована на подолання важливих проблем
Інструментально-практична	Подолання СЖО, полівекторна допомога
Активізаційна	Активізація можливостей клієнта
Евристична	Координація діяльності організацій, закладів, установ будь-якої форми власності, формування соціальної та кадрової політики

Головним завданням в соціальній роботі з підлітками, на думку спеціалістів, є посилення індивідуальної роботи зі школярами, вихованцями інтернатів, систематичне ведення соціально-психологічної та просвітницької діяльності, проведення розвиваючих занять з врахуванням когнітивних та психоемоційних особливостей підлітків, оптимізація дозвілля неповнолітніх осіб.

Дослідження соціальних патологій розкриває нам першопричини неповноцінного життя підлітків. Задля виявлення соціальних проблем використовують діагностичний інструментарій, в якості якого слугує інтерв'ю, анкета, тест, проводиться аналіз документів, застосовується біографічний метод. Виявлення кількісно-якісних характеристик особи відбувається шляхом проведення анкетування. Питання анкети сприяють отриманню необхідної інформації. Інтерв'ю застосовується з метою отримання потрібної інформації про ювенальну особу від різних суб'єктів, які приймають участь у її особистому та освітньому житті. Інтерв'ювання передуює формуванню плану прямої взаємодії з респондентом. Фахівців застосовують спостереження задля виявлення детермінант певних поведінкових проявів підлітка в різних життєвих ситуаціях. Спостереження передбачає задоволення конкретних завдань, ведеться згідно плану, що містить алгоритм конкретних дій. Дієвим інструментом вважається тестування, оскільки допомагає отримувати вагому інформацію шляхом застосування науково-дослідних матеріалів. За допомогою тестування можна виміряти відмінності підлітків в освітній сфері. Вказаний метод соціальної роботи використовується при соціально-психологічному супроводі осіб, що потрапили у СЖО.

Діагностика та коригування життєвих орієнтирів клієнта здійснюється через посередництво біографічного методу. Зазначений метод розкриває суб'єктивні сторони життя клієнтів. Застосовуючи цей метод, фахівці здійснюють збір свідчень рідні, друзів, збір автобіографічних даних клієнта (фото / відео архіви, інтерв'ю тощо) [9].

В роботі з ювенальними делінквентами чільне місце посідає соціальна адаптація та профілактика. Перша допомагає пристосуванню підлітка або групи підлітків до оточення та суспільства до потреб особи з їх подальшим задоволенням. Соціальна адаптація має чимало складових, а саме:

- управлінська адаптація (вплив соціальних інституцій на соціалізацію особи);
- педагогічна адаптація (пристосування ювенальної особи до навчально-виховного процесу, формування морально-етичних, ціннісних орієнтирів особи);
- економічна адаптація (засвоєння нових соціально-економічних норм);

- психологічна адаптація (пристосування органів чуття до факторів впливу з метою попередження надмірного навантаження на рецептори);

- професійна адаптація (пристосування до нової професії, освітнього середовища, навчального процесу, нової спеціальності).

Профілактика, в свою чергу, слугує інструментом впливу на осіб, схильних до асоціальної поведінки та їх соціальне оточення. У площині профілактичної роботи перебувають індивіди з їх поведінковими проявами; спосіб життя людей, що може спонукати до скоєння злочинних дій. Фахівці вважають, що індивідуальна профілактика має спрямовуватись на правопорушника, його негативні риси характеру, суспільне оточення, що здійснює вплив на зловмисника.

Беручи до уваги генезу особи правопорушника, виокремлюють ранню профілактику (проводиться робота з підлітками, що перебувають на початковому етапі криміналізації) та безпосередню профілактику (передбачає виявлення джерел асоціального впливу на підлітка, обставини, що спричинили його зацікавлення подібними речами). Фахівці соціальної сфери проводять інформаційно-просвітницьку, роз'яснювальну роботу з неповнолітніми особами щодо небезпечності певних знайомств та контактів. Профілактична робота передбачає подолання схильності та інтересу до поганих звичок, які можуть призвести до адміністративної відповідальності. Професіонали стримують підлітка від подальших злочинних дій, попереджають повну криміналізацію особи, докладають чималих зусиль аби змінити негативне мікросередовище неповнолітньої особи.

Поведінкова корекція ювенального правопорушника реалізується шляхом профілактичних заходів, вектором яких є виявлення осіб із суспільно небезпечною поведінкою, вивчення факторів деструктивного впливу на клієнта, прогнозування подальшої поведінки делінквента, його постановка на облік, здійснення контролю за його соціальним життям.

Профілактика підлітків, схильних до делінквентної поведінки, супроводжується вивченням причин притягнення особи до адміністративної або кримінальної відповідальності. При цьому, відбувається вивчення злочинного досвіду особи клієнта, що відображається в історії злочинів, участі в злочинних угрупованнях, навичках, вміннях. Вивчаються причини та мотиви злочинних дій (алкоголізм, наркотична залежність, сімейно-побутові конфлікти), беруться до уваги соціально-демографічні та соціально-рольові характеристики (вік, соціальний статус, освіта, місце проживання). Фахівців досліджують схильності до адиктивної поведінки, агресивних реакцій на зовнішні подразники, паразитуючого способу життя тощо. В роботі з клієнтом враховуються наступні його психо-фізіологічні

особливості: відхилення в статевих аспектах, психопатичні вияви, відкритість / замкненість, соціальна активність, рівень соціальної відповідальності, матеріальні та духовно-вольові якості.

Висновки. Опираючись на досвід практичної взаємодії з фахівцями закладів та установ соціального спрямування, представниками сектору ювенальної превенції, опрацьовану наукову літературу, можемо стверджувати, що посилення соціально-психологічної та просвітницької складової соціальної роботи з підлітками-делінквентами є одним з пріоритетних завдань. Опрацювання дієвих технологій соціальної роботи та вироблення новітніх є необхідною умовою сучасної соціальної роботи з ювенальними правопорушниками, оскільки різниця між кримінальною та делінквентною поведінками криється не у віці, з якого особа несе кримінальну відповідальність, а в ступені розуміння змісту правопорушень, їх незаконності, наслідків та ступеню відповідальності.

Теоретичні напрацювання слугуватимуть ефективним інструментом для фахівців соціальної сфери, вектором діяльності яких є превенція криміналізації особи, оптимізація умов життя підлітків задля їх повноцінної соціалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В. П., Бех В. П., Лукашевич М. П. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть: монографія. Київ, 2001. 344 с.
2. Все про соціальну роботу: навчальний енциклопедичний словник-довідник / за ред. В. М. Пічі. Львів, 2013. 616 с.
3. Герасимів Т. З. Поняття «поведінка» та «діяльність» як основа філософами девіантної поведінки. Вісник національного університету «Львівська політехніка». Збірник наукових праць. Серія : Юридичні науки. 2015. № 824. С. 228–232.
4. Ентелехія – це життя. URL: <https://yrok.pp.ua/novini-ta-susplstvo/570-entelehya-ce-zhittya.html> (дата звернення: 21.07.2023).
5. Жигайло Н. І. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. Львів, 2007. 256 с.
6. Захарова Т. Й., Захарова М. М. Девіантна поведінка: проблема визначення та причини існування. Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук: збірник наукових праць викладачів гуманітарного інституту. Хмельницький : ХНУ. 2006. С. 14–16.
7. Капська А. Й. Соціальна робота: навчальний посібник. Київ, 2005. 328 с.
8. Коленіченко Т. І. Концептуальні засади дослідження проблеми адаптації особистості до нових умов життєдіяльності. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. Вінниця. 2015. Вип. 43. С. 411–416.
9. Лукашевич Н. П. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій. 2-ге вид. Київ. 2014. 544 с.
10. Мітосек Зофія. Теорії літературних досліджень / пер з польської В. Гуменюк. Сімферополь: Таврія, 2003. 408 с.
11. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / за ред. О. В. Безпалько. Київ, 2013. 312 с.
12. Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки : навчально-методичний посібник. Львів, 2014. 192 с.
13. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. Київ, 2006. 464 с.